

Nowe uwagi o kościele w Nowym Warpnie

Zarówno początki, jak i czas lokacji Nowego Warpna na prawie niemieckim stanowią jeden z wielu do dziś nierozwiązanych problemów. Zagadnienie to było wielokrotnie poruszane na marginesie szerszych badań nad dziejami miast pomorskich, począwszy od XIX stulecia¹. W historiografii powojennej gwałtowna polemika na ten temat miała miejsce w latach 80. XX wieku na łamach „Materiałów Zachodniopomorskich”².

Pewne jest, że po raz pierwszy nazwa Warpno pojawia się w 1184 roku, kiedy książę Bogusław I nadał klasztorowi w Grobii k/Uznamia prawo połowu ryb w jeziorze Wapene³. Od XIII wieku pojawia się także w znaczeniu osady. Nie wiadomo o które Warpno w danym przypadku chodzi – Stare (położone na drugim brzegu jeziora), czy Nowe⁴.

Istnieją różne koncepcje na temat początków tej miejscowości. Jan M. Piskorski uważa, że znajdująca się na północ od dzisiejszego miasta, nieopodal Jeziora Wapieńskiego osada zwana Starym Miastem, jest tożsama zarówno z Podgrodzem, jak i zaginioną wsią Gardziec (Gardno). Tam znajdować się miał słowiański gród, którego osada przygodowa była poprzednikiem lokacyjnego Nowego Warpna. Przemieszczenie miasta w jego obecne położenie miało być spowodowane albo lokacją, albo zagrożeniem sztormami w starym miejscu⁵. Józef Spors stanowczo sprzeciwia się tej koncepcji, pisząc Nowe Warpno, tj. Stare Miasto, powstało na terenie należącym do Gardna, jednak miasto nie zastąpiło słowiańskiej wsi, która istniała nadal. Dlatego też problem istnienia kontynuacji między Gardnem a miastem lokacyjnym jest bardziej złożony⁶. W najnowszej literaturze za wersją Piskorskiego opowiadają się Alicja Biranowska – Kurtz, Tadeusz Białecki oraz Wojciech Łopuch⁷.

Pierwsza wzmianka o Nowym Warpnie, już jako o mieście, pochodzi z 1317 roku. Nowe Warpno lokowane zostało przez Bogusława IV pierwotnie na prawie magdeburskim (które później zamieniono na prawo lubeckie⁸), miało to miejsce

¹ J. M. Piskorski, *O początkach i czasie lokacji Nowego Warpna*, „Materiały Zachodniopomorskie” T. XXVII, 1981, s. 179.

² J. M. Piskorski, op. cit., s. 179-200; J. Spors, *W sprawie początków Nowego Warpna*, oraz J. M. Piskorski, *Jeszcze o początkach Nowego Warpna*, „Materiały Zachodniopomorskie”, T. XXXI, 1985, s. 193-206 i 207-217; J. Spors, *Jeszcze o początkach Nowego Warpna*, „Materiały Zachodniopomorskie”, T. XXXIV, 1988, s. 99-106.

³ T. Białecki, *Herby miast Pomorza Zachodniego*, Szczecin 1991, s. 93 oraz G. Kratz, *Die Städte der Provinz Pommern*, Berlin 1865, s. 275.

⁴ J. M. Piskorski, *O początkach i czasie lokacji...* op. cit., s. 181.

⁵ Ibidem, s. 182-188.

⁶ J. Spors, *W sprawie...*, op. cit., s. 103-104.

⁷ A. Biranowska – Kurtz, *Nowe Warpno – historia i rozwój przestrzenny miasta od średniowiecza do 2000 r.*, „Przegląd Zachodniopomorski”, t. 21(50) 2006, z. 4, s. 257; W. Łopuch, *Nowe Warpno*, Szczecin 2007, s. 34; T. Białecki, op. cit., s. 94.

⁸ W. Łopuch, op. cit., s. 34 i 36; J. M. Piskorski, *O początkach...*, op. cit., s. 194; wg G. Kratza miasto od samego początku posiadało prawa lubeckie, potwierdzone przez księcia Filipa I w 1556 roku po spłonięciu wszystkich dokumentów w pożarze miasta – op. cit., s. 277.

prawdopodobnie przed rokiem 1295⁹.

W 1397 roku Nowe Warpno otrzymało prawo żeglugi oraz ochronę książęcą przed represjami ze strony Szczecina¹⁰. Po wielkim pożarze miasta w roku 1442, książę pomorski Joachim – aby przyspieszyć jego odbudowę – wydał dodatkowe przywileje i zwolnienia celne. Mieszczanie zapłacili za nie łącznie 40 marek¹¹. Kolejne pożary miasta były w 1491 r. oraz 1533 r.¹² Podczas tego drugiego pożaru, spłonął ratusz ze wszystkimi znajdującymi się tam dokumentami. Wówczas książę Filip I potwierdził przywileje miasta¹³. Po kolejnym pożarze w roku 1692 Nowe Warpno¹⁴ zostało zrujnowane. Pozostało po nim w mieście jedynie pięć domów. Konsekwencją tego pożaru były przenosiny mieszkańców do Starego Warpna i Wolina, a także – zakup pierwszego sprzętu przeciwpożarowego¹⁵.

W wykształconej w ciągu XV wieku formie Nowe Warpno przetrwało do XVII wieku. Po podziale księstwa Pomorskiego pomiędzy Brandenburgię i Szwecję, miasto przypadło w udziale Szwecji¹⁶.

Najstarsza wiadomość o kościele pochodzi z 1267 roku, kiedy wymieniony jest on wśród posiadłości klasztoru w Uznam¹⁷. Jednak dopiero dokument biskupa Fryderyka z 1331 roku potwierdza istnienie kościoła w Nowym Warpnie. Czas powstania kościoła nie jest jednoznaczny. Hugo Lemcke, który opisywał świątynię jako pierwszy, uważał, że kościół w swojej głównej formie wzniesiony został po pożarze miasta z 1442 roku¹⁸ (prawdopodobnie na podstawie przekazu, iż wraz z ratuszem został w tym czasie spalony¹⁹).

Natomiast Anna Konopka, w Karcie Ewidencyjnej Zabytków Architektury pisze, że po pożarze z 1491 r. kościół odbudowano w poprzednich formach, ponieważ był „znacznie mniejszy od ratusza”²⁰. Znacznie rozbudowany został w drugiej połowie XVI wieku, przypuszczalnie około 1556 roku. Po kolejnym pożarze w 1692 roku, w wyniku którego zniszczeniu uległa wieża i dach kościoła, odbudowano ten drugi w 1693 roku²¹.

Według Wojciecha Łopucha, pierwotny kościół był drewniany, dlatego gdy spłonął w 1442 r., na jego miejscu wzniesiono ceglany²². Składać się miał on z prostokątnego, jednoprzestrzennego korpusu nawowego i kwadratowej wieży. Kiedy 50 lat później ponownie został uszkodzony przez pożar, przy odbudowie

⁹ J. M. Piskorski, *O początkach...*, op. cit., s. 186; na niego powołują się A. Biranowska – Kurtz, s. 257; W. Łopuch, s. 34.

¹⁰ T. Białecki, op. cit., s. 94.

¹¹ A. Biranowska – Kurtz, op. cit., s. 259.

¹² Wg G. Kratza był to rok 1555, s. 277.

¹³ G. Kratz, op. cit., s. 277.

¹⁴ T. Białecki, op. cit.

¹⁵ A. Biranowska – Kurtz, op. cit., s. 263.

¹⁶ K. Kalita – Skwirzyńska, *Ze Stargardu nad Iną do Nowego Warpna*, red. A. Stachak, Szczecin 2006, s. 168.

¹⁷ H. Lemcke, *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin*, H.3 Der Kreis Ueckermünde, Stettin 1900, s. 338 na podstawie PUB, chociaż G. Kratz twierdzi, iż z całą pewnością chodzi w tym przypadku o kościół w Starym Warpnie, op. cit. s. 275.

¹⁸ H. Lemcke, op. cit., s. 338.

¹⁹ G. Kratz, op. cit. s. 276.

²⁰ Na podstawie *Deutsches Städtebuch*, pod red. Ericha Keysera, Stuttgart-Berlin 1939, s. 205.

²¹ Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa, opracowanie A. Konopka, Wojewódzki Konserwator Zabytków, Szczecin 1993.

²² Autor podaje jednak sprzeczne informacje: na stronie 48 swojej książki pisze, że to mieszczenie postanowili wzniesić kościół ceglany, na stronie 59 – że zrobili to augustianie.

rozbudowany został o trójbocznie zamknięte prezbiterium i prostokątną zakrystię²³. Wojciech Łopuch powołuje się przy tym na publikację Hugo Lemcke, który jednak nic takiego nie napisał²⁴.

Rozpoczęte w 2002 roku skuwanie tynków kościoła w Nowym Warpnie odsłoniło ściany zbudowane w wątku wendyjskim. Na murach brak śladów większych przebudów, cegły są zbliżonej wielkości. Ten typ wiązania stosowany jest zasadniczo do końca XIII wieku²⁵. Budowę fary rozpoczęto najprawdopodobniej po lokacji miasta, czyli na początku XIV wieku. Istnienie kościoła potwierdzono już w roku 1331, co mogłoby oznaczać, iż w tym roku gotowe było co najmniej prezbiterium. W 1491 roku wieżę kościoła opisano jako mniejszą od ratusza. Jednak w tym przypadku możliwe jest, że chodziło o słowo „niższy”, a nie „mniejszy”, co mogłoby po prostu oznaczać, że odbudowano ratusz z wysoką wieżą, lub zrekonstruowano kościół z niższą wieżą, niż dotychczas, albo wieża kościoła została uszkodzona podczas pożaru.

W następnym etapie, prawdopodobnie w XV wieku, dobudowano do istniejącej budowli wieżę oraz zakrystię. Sugeruje to zmiana wątku na gotycki. W późniejszym czasie, pewnie po którymś z pożarów, uszkodzone ściany wieży oraz kaplicy przelicowano. W 1846 roku podwyższono wieżę kościoła, nadając jej neogotycką formę, zmieniono także portal. Przepuszczalnie wtedy przebudowano okna, poszerzając je w prezbiterium i części korpusu nawowego, a w dwóch jego pierwszych przęsłach od zachodu – także dodając poniżej drugi poziom okien. Być może zrobiono tak, aby dopasować okna do istniejącej już empory muzycznej. Użycie łuków koszowych, zarówno przy dekoracji wieży, jak i w formie otworów okiennych, sugerowałoby powstanie obu w tym samym czasie. Dobudowano także wtedy kruchtę po stronie północnej, zabudowując jednocześnie okno powyżej. Z inwentaryzacji z roku 1900 dowiadujemy się także, iż w tym czasie świątynia była już otynkowana, brakowało ozdóbnie pomalowanych belek stropowych, a zamiast nich sklepienie było pobielone. Po drugiej wojnie światowej przeprowadzono remont i adaptację kościoła na potrzeby wiernych²⁶. Być może wtedy w otwory okienne wstawiono współczesne okna.

Kościół już od początku planowany był jako świątynia salowa, z wielobocznym zamknięciem. Było to popularne rozwiązanie na Pomorzu Zachodnim. Najczęściej stosowane w małych kaplicach i kościółkach, ale już np. w położonym po drugiej stronie Zalewu Szczecińskiego Wolinie, zastosowano zbliżony plan, by wznieść znacznej wielkości kościół miejski (późnośredniowieczna świątynia pod wezwaniem św. Jerzego, która obecnie już nie istnieje). Podobna forma budowli występowała także m.in. w kościele cysterek w Marianowie oraz kościele augustianów

²³ W. Łopuch, op. cit., s. 48-50.

²⁴ O kościele w Nowym Warpnie stosunkowo niedawno pisała też Kazimiera Kalita – Skwirzyńska. Jednak dość niekonsekwentnie, ponieważ na jednej stronie zamieszcza ona informację, że świątynię zbudowano po pożarze z 1442 r. w formie salowej, zakończonej trójbocznie budowlą bez wieży, a na następnej stronie, że zbudowano go w formie wydłużonego prostokąta, wzorując na kościele augustianów w Jasienicy. Po pożarach w 1442 r. i 1491 r. odbudowano ją w dawnych formach. Dopiero po pożarze z 1692 r. w trakcie odbudowy przedłużono świątynię, dobudowując zakrystię oraz wieżę. W XIX wieku miano przebudować wieżę, kruchtę oraz powiększyć okna, K. Kalita – Skwirzyńska, *Ze Stargardu...*, op. cit., s. 168-170.

²⁵ A. Kąsinowski, *Podstawowe zasady murarstwa gotyckiego na Pomorzu Zachodnim*, Warszawa 1972, s. 19.

²⁶ W. Łopuch, op. cit., s. 59.

w Chojnie. Świątynia w swoich głównych formach została niezmienną od czasów średniowiecza, pomimo iż w konsekwencji powtarzających się przebudów i renowacji dużo pierwotnych elementów zostało zatartych lub utraconych. Drobne różnice pomiędzy ścianą północną i południową, widoczne szczególnie w przypadku przypór, które nie są umiejscowione symetrycznie do siebie, spowodowane mogły być stopniowym wznoszeniem budowli. Podział świątyni na regularne przęsła nie jest konieczny, kiedy nie planuje się budowy ceglanego sklepienia. Tak jak w zbliżonym do nowowarpeńskiej fary swoją formą i wielkością kościele klasztornym w Marianowie, mógł on od początku posiadać sklepienie drewniane.

W obecnej postaci kościół w Nowym Warpnie jest budowlą salową, z trójbocznie zamkniętym prezbiterium oraz wieżą o podstawie na planie nieregularnego kwadratu. Po północnej stronie świątyni dobudowano kruchtę oraz zakrystię. W ścianach północnej i południowej, otwory okienne i skarpy nie są umieszczone w stosunku do siebie symetrycznie (od północy sześć okien – ostrołukowych, ale o znacznie łagodniejszym łuku, niż okna po drugiej stronie oraz osiem skarp; od południa pięć okien i cztery skarpy, które dodatkowo są znacznie szersze). W otwory okienne wstawiono okna współczesne. W dwóch pierwszych przęsłach nawy od zachodu, dodatkowo pod nimi, w blendzie umieszczono podwójne okna. W czwartym przęsle nawy południowej od zachodu po dwa okna (pod jednym z nich wejście), to samo w pierwszym przęsle prezbiterium po tej samej stronie. Wieża w pierwszej kondygnacji posiada ostrołukowy portal, jej wnętrze przesklepione jest krzyżowo. Wyższa część zwęża się stopniowo i wieńczy ją szpiczasty hełm.

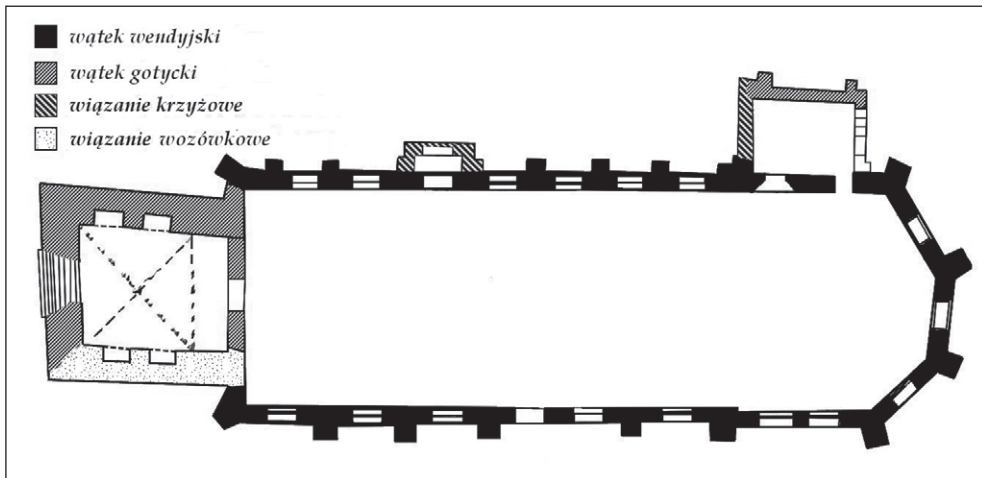
Wewnątrz w ścianach prezbiterium (z wyjątkiem tej, która położona jest centralnie) blendy zakończono łukami odcinkowymi. Wszystkie okna ściany północnej umieszczone są w zakończonych półokrągłymi łukami niszach. Sklepienie z drewnianych belek.

Podjęte w roku 2002 prace renowacyjne, zmierzające do odsłonięcia ceglanego lica ścian zewnętrznych kościoła, pozwoliły na dokładną analizę jego architektury. Dotychczas mylące dokładne otynkowanie świątyni wraz z jej przebudowami, prawdopodobnie wpłynęły na problemy z jednoznacznym datowaniem budowli, które dotychczas określane było na lata od 1442 do 1692. Jednak już samo użycie wątku wendyjskiego ogranicza czas jej powstania do połowy wieku XV. Jeszcze bardziej uprawdopodobnia jej wcześniejsze datowanie hipoteza o przeniesieniu miejscowości w momencie lokacji. W tym wypadku rozpoczęcie budowy kościoła wiązałoby się z początkami miasta w jego obecnym miejscu, pod sam koniec XIII wieku lub początek XIV.

Zusammenfassung

Neue Kommentare zu der Kirche in Neuwarp (Nowe Warpno)

Die Abtragung des Putzes, der die Ziegelanordnung in der Kirche verdeckte, ermögliche die bisherigen Ansichten über die Mariä-Himmelfahrt-Kirche in Neuwarp (Nowe Warpno) zu verifizieren. Das erlaubte das Gebäude in die Zeit um 100 Jahre früher als bisher angenommen zu datieren. Es gibt keine Anzeichen für einen drastischen Umbau, was die Hypothese über dem Ausbau des Chores und die eventuellen architektonischen Ähnlichkeiten mit der Kirche in Jasenitz (Jasienica) widerlegt. Die weiteren Entdeckungen könnten möglicherweise solche Einsichten zusätzlich korrigieren.

Ilustr. 1. Plan kościoła w Nowym Warpnie, w skali 1:400, na podstawie Karty Ewidencyjnej Zabytków Architektury i Budownictwa, WKZ Szczecin

Ilustr. 2. Nowe Warpno. Widok na świątynię od strony południowo – wschodniej

Ilustr. 3. Nowe Warpno. Fragment ściany kościoła od strony południowej, z widocznym wątkiem

Ilustr. 4. Nowe Warpno. Widok na kościół z chóru muzycznego

Ilustr. 5. Nowe Warpno. Widok na empore